

Пол Мейсън

ПОСТКАПИТАЛИЗМЪТ
Пътеводител за нашето бъдеще

София, 2016

Преводът е направен по изданието:

PAUL MASON

POSTCAPITALISM

A GUIDE TO OUR FUTURE

Allen Lane, an imprint of Penguin Books

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © Paul Mason, 2015

© Милети Младенов, превод, 2016

© Издателство „Изток-Запад“, 2016

ISBN 978-619-152-857-8 (мека подвързия)

ISBN 978-619-152-858-5 (твърда подвързия)

ПОЛ
МЕЙСЪН ПОСТ
КАПИТАЛИЗМЪТ

ПЪТЕВОДИТЕЛ
ЗА НАШЕТО
БЪДЕЩЕ

Превод от английски
проф. Милети Младенов

На Калъм, Аня, Роби и Джеймс

Съдържание

Увод	7
------------	---

Част I

1. Неолиберализмът фалира	27
2. Дълги вълни, къса памет	65
3. Бил ли е прав Маркс?	89
4. Дългата, прекъснатата вълна	129

Част II

5. Пророците на посткапитализма.....	165
6. Към безплатната машина	215
7. Красивите бунтари.....	255

Част III

8. За прехода.....	309
9. Основателен довод за паника	345
10. Проект Нула	371
Бележки	411
Благодарности	431
Показалец.....	433

Увод

За да стигнем до река Днестър, пътуваме през студена гориста местност, покрай овехтели, рухнали жилища и огради на дворове, където доминиращ цвят е ръждивото. Ледената река тече чиста. Толкова спокойно е, че може да се чуе как от моста по-нагоре се ронят камъчета бетон, тъй като от занемареност той бавно се руши.

Днестър е географската граница между капитализма на свободния пазар и, наречете я както искате, системата, която Владимир Путин управлява. Реката отделя Молдова, страна в Източна Европа, от отцепилата се руска марионетна държава, наречена Приднестровие, контролирана от мафията и тайната полиция.

Откъм молдовската страна възрастни хора са се настанили на тротоара и продават различни неща, които са отгледали или произвели сами: сирене, сладкиши, репички. Младите хора са малко; един на всеки четирима възрастни работи в чужбина. Половината от населението припечелва по-малко от пет долара на ден; един на всеки десет души живее в толкова голяма бедност, че тя може да се сравнява с тази в Африка.¹ Държавата е създадена със старта на неолибералната епоха при разпадането на Съветския съюз в началото на 90-те години и появата на пазарните сили – но много от селяните, с които говорих, биха предпочели да живеят в полицейската държава на Путин, а не в позорната оскъдица на Молдова. Този сив свят на мръсни пътища и неприветливи лица е продукт на капитализма, не на комунизма. А днес най-хубавото на капитализма е в миналото.

Молдова, разбира се, не е типична европейска държава. Но точно в такива периферни точки на света можем да наблюдаваме оттеглянето на икономическия прилив и да очертаем причинно-следствените връзки между стагнация, социална криза, въоръжени конфликти и ерозия на демокрацията. Икономическият банкрут на Запада се изразява в ерозиращата вяра в стойностите и институциите, за които някога мислехме, че са вечни.

Зад огледалните фасади на финансовите центрове всичко може все още да изглежда розово. След 2008 г. трилиони долари преснички банкноти потекоха през банките, хедж фондовете, адвокатските фирми и консултантите, за да поддържат функционирането на глобалната система.

Но дългосрочните перспективи на капитализма са мрачни. Според ОИСР растежът в развития свят ще бъде „слаб“ през следващите петдесет години. Неравенството ще нарасне с 40 процента. Дори в развиващите се страни сегашният динамизъм ще се изчерпи към 2060 г.² Икономистите от ОИСР се изразяват твърде учтиво, така че нека го кажем ясно: за капиталистическия свят най-хубавото на капитализма е зад нас, а за останалия свят това ще стане през живота на нашето поколение.

Онова, което започна през 2008 г. като икономическа криза, се трансформира в социална криза, водеща до масови вълнения; а днес, тъй като революциите се превърнаха в граждански войни, създавайки военно напрежение между ядрените свръхсили, то стана криза на глобалния ред.

На пръв поглед има само два начина, по които тя може да свърши. При първия сценарий глобалният елит отстъпва, прехвърляйки през следващите десет или двацет години разходите по кризата върху работниците, пенсионерите и бедните. Глобалният ред – така както е наложен от МВФ, Световната банка и Световната търговска организация – оцелява, но в отслабена форма. Разходите за спасяването на глобализацията се понасят от обикновените хора в развития свят. Растежът обаче стагнира.

При втория сценарий консенсусът рухва. На власт идват партии от твърдата десница и от левицата, защото обикновените

хора отказват да платят цената на лишенията. Тогава държавите се опитват да си прехвърлят една на друга разходите по кризата. Глобализацията се разпада, глобалните институции се оказват безсилни и в процеса на конфликти, които са изпепелили тези последни двацет години – нарковойни, постсъветски национализъм, джихадизъм, неконтролирана миграция и съпротива срещу нея – запалват пожар в центъра на системата. При този сценарий поддръжката на думи на международното право се изпарява; мъченията, цензурата, задържането на хора и масовият контрол стават регулярни инструменти на държавното управление. Това е вариант на станалото през 30-те години и няма гаранция, че то няма да се случи отново.

И при двата сценария около 2050 г. ще избуяат големите вреди от климатичните промени, застаряването и ръста на населението. Ако не можем да създадем устойчив глобален ред и да възстановим икономическия динамизъм, десетилетията след 2050 г. ще бъдат пълен хаос.

Ето защо аз искам да предложа алтернатива: първо спасяваме глобализацията, като се отърваваме от неолиберализма; после, спасяваме планетата, а и самите нас, от бъркотията и неравенството, като се придвижваме отвъд самия капитализъм.

Отърването от неолиберализма е лесната част. Има нарастващ консенсус между протестните движения, радикалните икономисти и радикалните политически партии в Европа как да стане това: обуздаваме едрите финанси, обръщаме посоката на ограниченията, инвестираме в зелена енергия и стимулираме високоплатената работа.

И какво следва после?

Както показва опитът на Гърция, всяко правителство, отхвърлящо ограниченията, незабавно се сблъсква с глобалните институции, които покровителстват единия процент от населението. След като радикалната лява партия Сириза спечели изборите през януари 2015 г., Европейската централна банка, чиято работа е да поддържа стабилността на гръцките банки, просто им спря кранчето, като задейства тегленето на 20 млрд. евродепо-

зители. Това принуди правителството на левицата да избира между банкрут и подчинение. За онова, което направи ЕЦБ, няма да се намерят нито протоколи, нито как е гласувано, нито някакво обяснение. На дясното германско списание „Щерн“ беше оставено да обясни: те „фалираха“ Гърция.³ Това бе направено символично, за да се подсили главното послание на неолиберализма, че *няма алтернатива*; че всички пътища встрани от капитализма завършват с катастрофа, каквато сполетя Съветския съюз; и че бунтът срещу капитализма е бунт срещу естествения и вечен ред.

Настоящата криза не само провъзгласява края на неолибералния модел, но е също симптом на дългосрочното разминаване между пазарните системи и икономиката, базирана на информацията. Целта на тази книга е да се обясни защо заместването на капитализма вече не е утопична мечта и как в днешната система могат да се открият базисните форми на посткапиталистическата икономика, как те биха могли бързо да се разширят.

НЕОЛИБЕРАЛИЗМЪТ Е ДОКТРИНА за неконтролираните пазари: според нея най-добрият път към просперитет е индивидите да преследват своите лични интереси, а пазарът е единственият начин за изразяване на личния интерес. Според нея държавата трябва да бъде малка (с изключение на нейните отряди срещу размирици и тайната полиция); финансовата спекулация е нещо добро; неравенството е нещо добро; да има банди от безскрупулни индивиди, конкуриращи се една с друга, е естествено състояние на човечеството.

Престижът на неолиберализма почива на реални достижения: през последните двама и пет години той задейства най-големия скок в развитието, какъвто светът някога е виждал, и отприщи експоненциално подобрене в базовите информационни технологии. Но по време на този процес той доведе неравенството до състояние, близко на онова отпреди сто години, задвижвайки феномена „ниво на оцеляването“.

Гражданската война в Украйна, която отведе руските специални сили до бреговете на Днестър; триумфът на „Ислямска

държава“ в Сирия и Ирак; надигането на фашистките партии в Европа; парализата на НАТО поради оттегленото съгласие на населението за военна интервенция – това не са проблеми, отделни от икономическата криза. Те са признаци, че неолибералният ред е фалирал.

През последните две десетилетия милиони хора се съпротивляваха срещу неолиберализма, но в общия случай съпротивата не успя. Извън всички тактически грешки и извън репресиите, причината за това е проста: капитализмът на свободния пазар е ясна и мощна идея, докато силите, които ѝ се противопоставят, приличат на нещо, което брани старото, нещо лошо и без цел.

Сред хората от единия процент неолиберализмът има силата на религия: колкото повече го практикува човек, толкова по-добре се чувства – и по-богат става. Дори сред бедните, щом системата работи с пълна пара, да се действа по някакъв друг начин освен според неолибералните догми е ирационално: вие заемате пари, спускате се и се гмуркате по острието на данъчната система, залепвате се към безсмислените правила, наложени на работното място.

И в продължение на десетилетия опонентите на капитализма се отдаваха на своята собствена непоследователност. От антиглобалистичното движение на 90-те години до „Окупирай“ и след това, движението за социална справедливост отхвърляше идеята за издържана програма в полза на „Един не, много да“^А. Непоследователността е логична, ако считаме, че единствена алтернатива е онова, което ХХ в. остави под името „социализъм“. Защо да се борим за голяма промяна, ако тя е само упадък – към държавен контрол и икономически национализъм, към икономи-

^А „Един не, много да“ („One No, Many Yeses“) – девиз в разгара на първата вълна на бунтовете срещу глобализацията, появил се през 2000–2001 г., когато срещите „на върха“ биват посрещани с легиони ядосани протестиращи, решени да отхвърлят капиталистическата култура на „парите над всичко“ и настояващи, че вместо това „един друг свят е възможен“. (Всички неотбелязани изрично бележки под линия са на преводача.)

ка, която работи само ако всички се държат по един и същ начин или се подчиняват на брутална йерархия? На свой ред липсата на ясна алтернатива обяснява защо повечето протестни движения никога не побеждават: по същество те не го искат. Има дори израз за това в протестните движения – „отказ да победиш“.⁴

За да бъде заместен неолиберализмът, ние се нуждаем от нещо също толкова силно и ефективно; не само от блестяща идея как може да функционира светът, но от нов холистичен модел, който може да работи самостоятелно и да даде осезаем по-добър резултат. Той трябва да се базира на микромеханизми, не на диктат или политика; той трябва да работи спонтанно. В тази книга аз твърдя, че има ясна алтернатива, че тя може да бъде глобална и че може да осигури чувствително по-добро бъдеще, отколкото капитализмът ще предложи към средата на XXI в.

Тя се нарича посткапитализъм.

КАПИТАЛИЗМЪТ НЕ Е единствено икономическа структура или набор от закони и институции. Той е *цялата* система – социална, икономическа, демографска, културна, идеологическа – необходима, за да накара едно развито общество да функционира чрез пазарите и частната собственост. Тя включва компании, пазари и държави. Но тя включва също криминални банди, тайни мрежи на власт, проповедници на чудеса в бедните квартали на Лагос, мошеници анализатори на Уолстрийт. Капитализъм е фабриката „Праймарк“^А, която фалира в Бангладеш, а също шум-

^А „Праймарк“ (Primark) – Ирландска компания за дрехи, радваща се на култови последователи в Европа и Америка. Тайната за успеха на фирмата е проста: много евтини дрехи. Компанията е ориентирана към младите потребители, тя е типичен пример за fast fashion, при което магазините променят стоките на всеки няколко седмици, за да са в крак с модните тенденции – вместо 4 сезона има многобройни минисезони. През годините обаче се повдигаше дебат за условията и заплащането на труда, които правят толкова евтини дрехите. Фабриката в бангладешката столица Дака се срути през април 2013 г. и уби над 1100 души, произвеждащи стоки за „Праймарк“, както и за други търговски марки.

ните тийнейджърки при откриването на магазина „Праймарк“ в Лондон, свръхвъзбудени от очакването на разпродажбите.

Изучавайки капитализма като цялостна система, можем да идентифицираме редица негови фундаментални черти. Капитализмът е организъм: той има жизнен цикъл – начало, среда и край. Той е комплексна система, оперираща извън контрола на индивидите, държавите и дори свръхсилите. Той води до резултати, които често са противоположни на намеренията на хората, дори когато те действат рационално. Капитализмът е също *обучаващ се* организъм: той се адаптира постоянно и не само на малки скокове. При важни повратни моменти той се преобразява и мутира в отговор на опасности, създавайки модели и структури, едва разпознаваеми от поколението преди това. А неговият най-базисен инстинкт за оживяване е да управлява технологичните промени. Ако погледнем не само информационните технологии, но производството на храна, контрола на раждаемостта или глобалното здравеопазване, изминалите двацет и пет години са свидетелство за най-големия подем на човешките възможности изобщо. Технологиите, които създадохме обаче, не са съвместими с капитализма – не само в настоящата му форма, но може би в никоя форма. След като капитализмът не може повече да се адаптира към технологичните промени, посткапитализмът става необходим. Когато поведението и организациите, приспособили се за използване на технологичните промени, се появят спонтанно, посткапитализмът става възможен.

Това накратко е предметът на тази книга: че капитализмът е комплексна, адаптивна система, която е достигнала границите на своята способност да се адаптира.

Разбира се, това е на мили разстояние от конвенционалната икономическа теория^A. През годините на бум икономистите за-

^A Конвенционална икономическа теория (mainstream economics) – широко възприета теория, така както се преподава в най-известните университети; счита се за ортодоксална, в противоположност на хетеродоксалната икономическа теория. Асоциира се с неокласическата

почнаха да вярват, че системата, формирала се след 1989 г., е неизменна – перфектен израз на човешката рационалност с всичките ѝ проблеми, решими от политиците и централните банки, настройвайки индикатора, наречен „фискална и парична политика“.

Когато отчетоха възможността за разминаване между новите технологии и новите форми на обществото, икономистите приеха, че обществото просто трябва самò да се преобрази около технологиите. Техният оптимизъм беше оправдан, защото такова приспособяване се бе случвало в миналото. Но днес процесът на адаптация е блокиран.

Информацията е различна от всяка предишна технология. Както ще покажа, нейната спонтанна тенденция е да разлага пазарите, да разрушава собствеността и да разгражда връзката между труда и заплащането. И това е дълбокият фон на кризата, в която живеем.

АКО СЪМ ПРАВ, трябва да приемем, че за по-голямата част от миналия век левичата е разбирала погрешно как би изглеждал краят на капитализма. Цел на старата левица беше принудителното разрушаване на пазарните механизми. Работническата класа трябваше да прилага сила пред изборителните урни или на барикадите. Лост щеше да бъде държавата. Благоприятната възможност щяха да създадат честите епизоди на икономически банкрут. Вместо това през последните двайсет и пет години банкрутира именно проектът на левичата. Пазарът разруши плана; индивидуализмът замести колективизма и солидарността; масово разрасналата се работна сила в света прилича на „пролетариат“, но вече не мисли и не се държи като чисто такъв.

Травмиращо е да сте живели сред всичко това и да сте мразили капитализма. Но, развивайки се, технологиите създадоха нов

теория и неокласическия синтез, който обединява неокласическите методи с кейнсианския макроикономически подход.

изход, който останките на старото ляво – и на всички други сили, повлияни от него – трябва или да възприемат, или да загинат.

Оказва се, че капитализмът няма да бъде премахнат със средства на силовия марш. Той ще бъде премахнат чрез създаването на нещо по-динамично от съществуващото, отначало почти невидимо в рамките на старата система, но пробиващо си път и преоформяйки икономиката около нови ценности, поведение и норми. Както при феодализма преди 500 години, идването на наследника на капитализма ще се ускори от външни шокове и ще се формира от появата на нов вид хора. И то вече започна.

Посткапитализмът е възможен поради три последици от прилагането на новите технологии през последните два десет и пет години.

Първо, информационните технологии намалиха нуждата от труд, размиха границата между труд и свободно време и разхлабиха връзката между труд и заплащане.

Второ, информационните продукти разяждат способността на пазара да формира коректно цените. Това е така, защото пазарите се базират на дефицитност, докато информацията е изобилна. Защитният механизъм на системата трябва да формира монополи в мащаб, непознат през последните 200 години – но тези монополи не могат да траят вечно.

Трето, свидетели сме на спонтанно нарастване на съвместното производство: появяват се стоки, услуги и организации, които вече не отговарят на диктата на пазара и на мениджърската йерархия. Най-големият информационен продукт в света – Уикипедия – е създаден от 27 000 доброволци безплатно, като премахва бизнеса с енциклопедии и лишава рекламната индустрия от годишен доход, оценяван на 3 млрд. долара.

Почти незабележими, в ниши и празнини на пазарната система, цели области от икономическия живот започват да възприемат различен ритъм. Разпространиха се паралелни валути, банки за кредитиране с време^A, кооперативи и самоуправляващи се

^A Банка за кредитиране с време (TimeBank) – представлява споразу-

единици, почти незабелязани от професионалните икономисти теоретици и често като директен резултат на разбиването на старите структури след кризата от 2008 г.

Нови форми на собственост, нови форми на кредитиране, нови правни договори: през последните десет години се появи цяла бизнес субкултура, която медиите кръстиха „споделена икономика“. Наоколо се подхвърлят гръмки термини като „обща блага“ и „партньорско производство“, но малцина си дават труда да попитат какво означава това за самия капитализъм.

Аз вярвам, че това предлага път за спасение – но само ако за тези проекти на микроноиво се полагат грижи, като те се насърчават и покровителстват от сериозна промяна в онова, което прави държавата. То на свой ред трябва да се насочва от промяна в нашето мислене за технологиите, собствеността и самия труд. Когато създаваме елементи на новата система, ние трябва да сме в състояние да кажем на самите себе си и на другите: това вече не е механизъм за моето оцеляване, за моето спасение от неолибералния свят, това е нов начин на живот в процес на формиране.

Според стария социалистически проект държавата превзема пазара, управлява го в полза на бедните, а не на богатите, после премества ключови области на производството от пазара в плановата икономика. Единственият случай, когато беше направен такъв опит, е в Русия след 1917 г., но той не проработи. Дали би могъл да проработи е добър, но безсмислен въпрос.

мение между индивиди или организации да придобиват или изразходват TimeBank часове, чрез които подпомагат приятели, съседи и по-широката общност. Това е начин да се създават мрежи, чрез които хората взаимно се поддържат. Тези банки могат да имат от 15–20 до 2000 и дори повече членове. Съответно различните банки могат да бъдат свързани помежду си. Банките работят по следния начин: даден член печели кредит от време, когато прави нещо за друг член. Един час помощ за някого ти носи един час кредит – например един час градинарство е равен на един час гледане на дете, на един час ремонт вкъщи или на един час обучение и т.н.

Днес теренът на капитализма е променен: той е глобален, фрагментиран, насочен към малките предприятия, временната заетост и многобройните комбинации от умения. Потреблението стана форма на самоизява, а милиони хора са заинтересовани материално от финансовата система – нещо, което не правили по-рано.

На този нов терен старият път изчезна. Но се разкри нов. Съвместната продукция, използваща технологичните мрежи за производство на стоки и услуги, която работи само когато мрежите са свободни или споделени, трасира път отвъд пазарната система. Той ще се нуждае от държавата, която да създаде рамка, като посткапиталистическият сектор може да съществува за десетилетия съвместно с пазарния сектор. И това вече става.

Мрежите възстановяват детайлността на посткапиталистическия проект; т.е. те могат да бъдат база на една непазарна система, която копира себе си и няма нужда всяка сутрин да бъде отново създавана на компютърния екран на политкомисаря.

Преходът ще включва държавата, пазара и съвместното производство отвъд пазара. За да стане обаче това, трябва да се реструктурира целият проект на левицата – от протестиращите групи до традиционните социалдемократически и либерални партии. В действителност, след като веднъж хората разберат колко спешен е посткапиталистическият проект, той вече няма да е собственост на левицата, а на много по-широко движение, за което вероятно ще се нуждаем от нови названия.

КОЙ МОЖЕ ДА го направи? За старата левица това е индустриалната работническа класа. Преди повече от 200 години радикалният журналист Джон Телуол предупреждава хората, построили английските фабрики, че те са създали нова и опасна форма на демокрацията: „Всяка голяма работилница и фабрика е един вид политическо общество, което не може да бъде заглушено с никакъв парламентарен акт и което не може да бъде разтурено от магистратите.“⁵